

HANS-GEORG GADAMER

**HERMENEUTIK
UND POETIK**

ГАНС-ГЕОРГ ГАДАМЕР

ГЕРМЕНЕВТИКА І ПОЕТИКА

Вибрані твори

Переклад з німецької

«Юніверс»
Київ — 2001

Г13 У цій книжці есе та статей Гадамер продовжує рух новітньої німецької філософії, починаючи з Ніцше, яка відкинула претензії на стерильну «науковість» і вводить читача у філософський дискурс мистецтва «як органону філософії, якщо не суперника, що переважає її в усьому».

Редактори

Євгенія Горева та Петро Соколовський

ЦЕ ВИДАННЯ ЗДЕЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ
ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ" В РАМКАХ
СПІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ЦЕНТРОМ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ
СПРАВИ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА БУДАПЕШТ

На обкладинці: *Кіфарист. Статуетка з острова Керос, Кіклади
(мрамур бл. 2000 р. до Р. Х.).*

Перекладено за виданням: Gadamer,
Hans-Georg: Gesammelte Werke, Bd.
8—9, Ästhetik und Poetik.

© 1993 J.C.V. Mohr (Paul Siebeck),
Tübingen.

© МП «Юніверс»; Д. Наливайко,
упорядник, передмова; В. Бабич,
М. Кушнір, В. Клочков, Є. Горева,
Г. Петросаняк, переклад; І. Копті-
лов, художнє оформлення, 2001.

РІЗНОМАНІТНІСТЬ МОВ І РОЗУМІННЯ СВІТУ

(доповідь-дослідження)

(1990)

Ця тема незмінно актуальна. У своїй основі вона, власне, політична, і людство чекає, що, розкривши її, ми збагатимо його історію. Небачене протистояння між тими, хто володіє зброєю, і тими, хто її не має, створило ситуацію, коли взаємний страх перед можливими воєнними сутичками почав домінувати над усім. Цей страх цілком виправданий. Інколи здається, що він породжений лише специфічними якостями ядерної енергії — але це зовсім не так. Щодо неймовірного прогресу в транспортуванні та розміщенні ядерної енергії, як і технології її використання, то можна сказати одне: кожна неконтрольована спроба однієї частини людства помірятися силою з іншою — це успішна спроба самогубства.

Людина — вельми винахідлива істота. Вона винайшла війну. Але ж у природі не зустрінеш серед високоорганізованих істот жодного випадку війни між представниками одного виду. Ми чули про всі відомі випадки ритуалів підкорення, якими закінчується боротьба за свій рейтинг серед тварин одного виду. І ось наше дослідження акцентує таке питання: яким чином людина може врятуватись від себе самої й сприяти зростанню громадського духу, обов'язковій солідарності у потягу до життя та в прагненні вижити?

Оскільки не можна категорично стверджувати, що всі знають Біблію бездоганно, я дозволю собі на початку цього дослідження процитувати текст із Старого Заповіту. Це відома історія Вавилонської вежі. Там ідеться про те, як народ, що залишився в Межиріччі, вирішив побудувати високу башту, що мала досягти неба. Ось цей уривок:

«І вчинімо для себе ймення, щоб ми не розпорошилися по поверхні всієї землі». І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що люд-

ські сини будували її. І промовив Господь: «Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляють чинити. Тож зійдімо, і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного». І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі, — і вони перестали будувати те місто».

Враховуючи наш сучасний досвід, такий текст не можна читати з орієнтацією лише на те, що він — складова частина Старого Заповіту. Мимохіть починаєш думати, що єдність і солідарність, які виникають за наявності єдності мови, — це, власне, те головне, що уособлює нездоланну енергію волі та безмежну віру в те, що люди покликані панувати в світі. Якщо ми йтимемо від цього тексту в Старому Заповіті, то мимоволі запитасмо себе: як такий висновок сприймається в нашому світі, де люди цілком свідомо відкидають єдність мови і, на мою думку, ніколи не матимуть її? Але тоді чи гарантовані ми від спокуси помірятися з кимось силою? У будь-якому разі, це причина, чому нас так заторкує історія про Вавилонську вежу.

Моє завдання як філософа полягає в тому, щоб уточнити поняття, з якими нам тут доводиться працювати. Слід запитати себе, що означає «мова», а що — «світ» і також що таке «багато» та «один». Вавилонська вежа — це зворотне віддзеркалення проблеми єдності й множинності. Єдність виступає як небезпека, а множинність — як подолання небезпеки. Історія з вежею виглядає ізольовано в контексті першої книги Мойсея. Ця історія прийшла з найдавніших часів. Автори Старого Заповіту напевне знали про її походження. У кожному разі, історія звучала так разюче, що не сповістити про неї було годі.

Я ж цікавлюсь цією історією цілком незалежно від інших факторів і зовсім не маю наміру інтерпретувати її. Маю на увазі той факт, що вона вчиняє на читача неабияке враження й змушує його почути її «по-сучасному». Якщо взяти цю історію за вихідну точку дослідження, то буде цілком логічно на якусь мить озирнутись на розмаїття мов у цьому світі й запитати себе: «Як тепер у нашому світі з Вавилонською вежею (чи тим, що до неї може бути прирівняне)?»

Один варіант відповіді досить виразно дала історія Європи. Відповідь полягає в особливому шляху людства, який у Європі проторовано завдяки виникненню науки. Це та наука, яку ми називаємо «справжньою» і яка переважно стосується природничої галузі. У своєму розвитку чи занепаді ця наука незалежна від свого мовного оформлення (вона може мати мовно зумовлену залежність, але в іншому плані, тобто не як

наука). З виникненням давньогрецького мислення людство справді зробило гігантський крок — адже до певної міри воно легітимізувало логос, логіку, а водночас і необхідність такого мислення у формі жорстких абстракцій. Хіба математика не об'єднуюча мова Нового часу? Саме в ній зароджувався той напрямок всесвітньої історії, в якому прямує людство тепер. Справді, маємо ту ситуацію, яка була сформульована вище в тексті. Скидається на те, що все, придумане людьми, може прислужитись для пояснення. Це ми завдячуємо силі людської абстракції та математиці, яка формує цю абстракцію. Від математики залежить те, наскільки ми оволодіємо силами природи. Математика ж опосередковано стимулює наші соціальні сили.

Якщо виходити з таких засад, то стає цілком зрозуміло, що означають для нас ті мови, якими ми розмовляємо. Це помітно ще на початку, коли греки, так само як і кожна жива культура, розглядають свою мову як «правильну» і вважають це самоочевидним. По суті така позиція притаманна кожній мовній спільноті. У будь-якого мовця на основі його власного світорозуміння, сформованого на ґрунті рідної мови, з'являється особливе відчуття, що, приміром, «кінь» в іншій мові називається «horse». Такий погляд на речі неприйнятний. Адже всеохопне абстрагування, зреалізоване людством через рідні мови, передбачає і повне ігнорування інших мов. У греків було одне слово на означення всіх, хто не розмовляв грецькою, — «варвари» («Barbaroi»). Це слово ми всі знаємо не лише як іншомовне запозичення, що в німецькій мові має форму «Barbar», а й також як елемент техніки театрального мистецтва. Коли на сцені треба було передати гомін юрби, усі актори мусили разом казати «Rhabarber» («ревінь»). (Принаймні так було колись. Тепер, можливо, це робить спеціальна апаратура.) Вираз «казати «ревінь»» німецькою означає говорити щось абсурдне — таке, що не можна назвати мовою.

Від цього вихідного пункту, тобто від мов, що перебували у вжитку, розпочинається великий поступ Європи — її прорив у науку, про який я не маю змоги докладно розповідати, а просто вкажу на це. Існують дві розвинені мови, які сприяли формуванню античного світу та історії наук і енергією яких живилась нова історія, — це грека й латина. Як розвинені мови вони були поширені на теренах усієї античної ойкумени, тобто заселеного простору. Латина, виконуючи функцію міжнаукового спілкування, домінувала аж до початку нового часу. Взагалі ми забуваємо, що навіть кантова «Критика чистого розуму» — це імпліцитний переклад з латини на німецьку. Варто звернути увагу на значення розвитку національних мов у новий час: тоді вже треба

було щось сказати співвітчизникам і, звичайно, розумітися один з одним. То був процес світового масштабу, коли мова науки й релігії за доби середньовіччя, врешті-решт, стимулювала розвиток національних мов, між кожним, ще й завдяки перекладу Біблії. Відтоді єдина мова зберігається лише в природничо-математичних науках та в технічних розробках. Латиною ніхто не розмовляє, але нею всі повинні вміти читати.

Цю дуже загальну картину я окреслив лише для того, щоб нагадати, як так сталося, що в середовищі вчених-природознавців, яким ми завдячуємо нашу технічну досконалість, можна опинитися досить близько біля дошки, на якій вони пишуть зовсім не зрозумілі для нас символи. Дуже незначною мірою це стосується нашої рідної мови, якою ми обдаровані від народження і яка так приросла до нас, що я й намагався продемонструвати на прикладі зі словом «кінь». Отже, реальністю нашого часу є те, що ця сукупність панівних формул уможливила засновану на математичних розрахунках техніку та символіку надзвичайної досконалості. Водночас це означає, що ми повинні використати весь наш інтелектуальний потенціал, щоб розумно скористатися надзвичайними можливостями науки та тими навичками, що нам надаються. Це висновок, заради якого я навів приклад з Вавилонською вежею.

Справді, спочатку здається, що однозначна умова нашого життя — це встановлений між світом і людиною зв'язок, який досягається завдяки зростаючому пануванню над природою та над суспільством за допомогою сучасної науки. Усі ми знаємо, що наука й техніка — неодмінна умова для виживання людства — якщо взагалі вдасться прогнати все населення планети, яке знай зростає. Але це зовсім не означає, що люди за допомогою науки як такої зможуть вирішити поставлені перед нами проблеми мирного співіснування між народами та збереження довкілля.

Загальновідомо, що не математика, а мовний стан, в якому перебуває людство, закладає підвалини сучасної цивілізації. Великою мовною загадкою постає питання, що ж таке, власне, мова, яка отримує полярні визначення. Людина дає всьому назви, як про це сказано в Старому Заповіті, а потім, як і мовиться в розповіді про вежу, розпочинає після гріхопадіння свою богопротивну діяльність. Що ж відбувається в цей час із мовою?

Спроби створити єдину мову — *Ars combinatoria*, — як вона, наприклад, розроблялась Ляйбніцем і математиками того часу, спричинили небачений прогрес у подальшому розвитку математики та в нашій

технічній діяльності. Зрозуміло, що на противагу цьому виникала потреба в протилежно спрямованій тенденції, і вона з'явилася з епохою німецького романтизму:

Коли числа та фігури
 Вже не є ключем для пізнання суті речей,
 Коли ці речі так співають та цілують,
 Що про це годі знати розумникам-ученим,
 Коли світ розпочинає вільне життя
 І наповнюється цим життям,
 Коли світло та тіні об'єднуються,
 Щоб зображення було чіткішим,
 Коли в казках та віршах
 Впізнаємо епізоди всесвітньої історії,
 Тоді незрозуміле слово
 Позбувається своєї спотвореної суті.

Мова — за всієї своєї різноманітності й самодостатньої універсальності — усвідомила необхідність відмежування від свого занадто перебільшеного статусу. Вільгельм Гумбольдт був засновником філософії мови й порівняльного мовознавства водночас. Відповідно, розвиток мовознавства виокремив мову як предмет науки. Проте логічний елемент і далі залишається складовою частиною мови.

Як позначився такий стан речей на філософії нашого сторіччя? Як відомо, у цьому сторіччі ми здійснили своєрідний «*linguistic turn*» — навернення до мови. Це, по-перше, те, що відбулося в Англії, коли один з найобдарованіших учнів Бертрана Рассела — Людвіг Віттенштайн — зовсім несподівано для свого вчителя зацікавився тим, що називали «*ordinary language*», а саме — вживанням мови, її формою, тим, як ми говоримо, намагаючися з кимсь порозумітися, і ще багато чим. Ім'я Віттенштайна нині одне з найвідоміших імен філософії нашого сторіччя.

Друга подія такого ж плану сталася в нашій німецькій традиції. Я маю на увазі перехід від неокантіанства до феноменології та особливо подальший розвиток феноменології від Гуссерля до герменевтичного повороту, впровадженого Гайдеггером. Із цим процесом мовність (тобто основа людського існування, яка полягає в здатності володіти мовою) стає настільки суттєвою й домінуючою в системі понять, що навіть метафізика — вчення про те, що таке буття — зміщується в новий контекст. Мова — це мовлення, що відбувається, це подія. Сказане комусь слово не може бути представлене в поняттєвих символах. Це також вірно і для того випадку, коли сказане як таке можна втілити в матема-

тичну форму, якою є рівняння. Скоріше слово в цьому випадку стає тим, що доходить до співрозмовника. Вітгенштайн послуговується подібною термінологією. Він говорить про мовну прагматику. Тобто мова — частина практики, людського спілкування, звертання до іншого. Герменевтика говорить, що мова належить розмові, тобто мова лише тоді є тим, чим вона справді є, коли вона є носієм спроб порозумітися, засобом обміну думками, мовою та відповіддю на мовлене. Мова — це не окремі речення і висновки, а єдність відповіді й запитання. Цим самим змінюється основна напрямна, за якою мова розглядалась у філософії. Вона вказує від монологу до діалогу. Уже не йдеться тільки про знане — про той слід, який залишається від образів, наприклад, від об'єктів живої природи чи процесів, які відображають закономірності механіки та динаміки сучасної фізики. Йдеться про інше — про взаєморозуміння. І не досить знати те, що безпосередньо відповідає нашим власним інтересам. Ми робимо новий крок, розглядаючи мову як канал взаємообміну думками, а не як повідомлення про факти та обставини, які нам відомі. Це дослідження я назвав «Різноманітність мов і розуміння світу». Можливо, назва ця невдала й продиктована лише обставинами і її слід би було сформулювати точніше. По-перше, що таке «світ»? Що він означає? Римляни називали його «універсум». Коли німецька мова набула національної самосвідомості, німці почали казати «das All» чи «das Weltall» («Всесвіт»). Коли гуманізм Нового часу за класичної доби — доби Гете — на перший план висунув давньогрецьку на противагу латині та науковій мові, стали вживати слово «космос». Відомий твір Вільгельма Гумбольдта має саме цю назву. Отже, простежуючи історію слова, можна отримати різноманітну інформацію про світ. Я не дуже високої думки про етимологію. Її розробляють учені, які тільки те й роблять, що протистоять один одному. Тому більшість етимологічних знахідок завжди ставиться під сумнів. Але у випадку з німецьким словом «Welt» («світ») ми можемо не сумніватися — так само, як і тоді, коли залучимо відповідне англійське слово «world». У цих словах міститься корінь «wer»: «weralt». Згадаймо також «Wergeld» — «гроші-викуп за ненавмисне вбивство», «Werwolf» — «перевертень». У всіх цих словах криється «wer», тобто «людина». Коротше, світ — це людський світ. Таке його початкове значення в германських та індоєвропейських мовах.

Сказане змушує нас взяти до уваги, що мовиться не про розуміння світу лише в його порівнянні, як, наприклад, говорив про це ще за кілька років перед смертю Гайзенберг. Не йдеться про таку форму розуміння світу, коли фізика використовується як елемент єдиної наукової побудови, — так, можливо, й станеться в процесі подальших фізичних

та інших досліджень. Не в цьому плані відбувається розуміння світу. Для людини світ це, насамперед, те місце, де вона стоїть і серед чого перебуває. Хоча, коли на цій землі народжується нова людина, ми й кажемо: «з'явитись на світ» — так ніби світ це щось цілком інше, ніж сама людина. Ми дивимося на світ не з тієї величезної відстані, з якої дивиться на неї фізик і незворушно каже: «Нумо занотуймо». Уже цей вислів «занотуймо» виказує, як мало досліджує сучасна наука процес спілкування і взагалі, як мало незвичностей перебуває в її полі зору. Спілкування передбачає не тільки певні речі. Це також не лише те спілкування, яке спостерігаємо, коли чуємо перші звуки немовляти й бачимо, як спілкуються мати та дитина. Спробуймо ліпше дещо інакше інтерпретувати заголовок нашої доповіді: розуміння — то саморозуміння світу. Це завдання, яке з настійливою необхідністю поставила перед нами множинність мов.

У чому полягає суть цього буття в світі, де ми намагаємося себе зрозуміти? Звичайно, світ у такому випадку не виступає об'єктом. Вже Кант у своєму вченні про антиномії — відомій критиці догматичної метафізики — вказав, що світ як ціле ніколи не є чимось даним і тому не може пояснюватись у категоріях наукового дослідження як це цілісне дане. У будь-якому разі нам усім стає ясно — і тут я послуговуюсь одним із своїх улюблених прикладів: світ подібний до горизонту. Слово «горизонт» асоціюється з живим досвідом, знанням для всіх нас. Наш погляд спрямовується у нескінченність далечі, і ця нескінченність після кожного нашого зусилля відсовується далі, і що швидше ми рухаємось, то ширші постають горизонти. У цьому розумінні світ для нас — це безмежний простір, а ми перебуваємо в його центрі й шукаємо свої скромні орієнтири.

Та слід на якусь мить замислитись над тим, чи шукати нам ці орієнтири лише на шляху успіхів природничих наук з їх спільним надбанням, а чи на шляху наук суспільних, які спираються на науки природничі. Тепер ідеться про те, що не лише світ, але також і наше буття у цьому світі не є чимось даним. Непевне місце людини десь між твариноподібною істотою й витвором природи, обдарованим небезпечними засобами мислення, визволив людину з полону інстинктів, у якому звичайно перебувають живі істоти або — скажімо краще — слухняно роблять те, чого їх вчить природа.

Отже, людина поставлена в умови особливої свободи. Кант був великим мислителем, який, здається, для всіх випадків мав би дати нам метафізичне визначення того, що таке свобода. Він мав би нам сказати, що абсурдно, наприклад, вважати, ніби ми просунулись бодай на крок

уперед у наведенні доказів свободи — з цим у двадцяті роки погоджувалися різні шановані вчені, кажучи, що тут є багато невизначеностей. Якби «каузальність на основі свободи» можна було аналізувати за допомогою науки і якби від цієї каузальності залежало, чи почувається людина відповідальною за щось, чи ні, то це був би дуже сумний відступ від найвищих, найособистісніших прав та обов'язків людей — ще гірший за наркотичну залежність.

Отже Кант назвав свободу «свідомісним фактом свободи». Це означає, що ми як істоти, які хочуть себе зрозуміти (і в цьому розумінні є істотами розумними), мусимо самі приймати рішення, хоч би де нам надався вибір. Кант ніколи не стверджував, що в реальній дійсності коли-небудь може існувати дія, що впливає з нічим не зв'язаної волі. Він лише казав: «Саме так ми повинні мислити, якщо ми хочемо жити один з одним у нашому спільному світі й вибудовувати довкола себе громадські інституції, правопорядок, структуру моралі та мирне співжиття народів». У моральній філософії Канта все це засновано на славнозвісному категоричному імперативі.

Повертаючись до нашого початкового питання, запитаємо себе, що ж, власне, означає, зрозуміти себе в цьому світі? Це означає зрозуміти себе у відношенні до інших. А «розуміння-себе-у-відношенні-до-інших» означає зрозуміти інших. Мається на увазі моральне, а не логічне розуміння. Взагалі це найважче завдання для людини — а особливо для нас, тих, хто живе у світі, сформованому монологічністю науки. Усі види науки — це один великий монолог і науки пишаються з цього. Фактично вони можуть перебувати в цьому статусі і в практичному своєму застосуванні. Гарантії безпеки, очевидність, контрольованість, запроваджені наукою, захищають нас від наших слабкостей і від випадкових вторгнень — у широкому розумінні слова — в наш простір. Проте в цьому світі, включно з наукою та її сферою, більше важить, очевидно, щось інше, ніж така гарантія безпеки.

Нашим завданням є дізнатись, як нам інтерпретувати загадку нашого буття через форми, що піддаються вимірові, і не вважати, що ми, завдяки нашій здатності мислити, є істотами, поставленими в центрі цього світу для панування над ним. Усі ми повинні усвідомити, що хтось інший виступає першою межею нашого егоїзму і нашого егоцентризму. Це загальна моральна проблема. Це також проблема політична. Протягом останніх тижнів та місяців я неспроможний з усією серйозністю підкреслити, як тяжко нам навчитися бути по-справжньому солідарними за умови відмінностей мовних культур і традицій. Нам пощастить досягти цього не враз і з дуже великими труднощами.

У цьому випадку для спілкування між собою необхідно ввести в дію реальний мовний продукт, а не послуговуватись далі системою мовних правил, за допомогою якої відрізняють правильне від хибного. Насамперед ми маємо на увазі, що коли говоримо, то робимо себе зрозумілими й для себе, і для когось іншого, а той інший може нам відповісти, щоб підтвердити сказане, чи поправити нас. Усе це і є справжня розмова.

Одного разу ще молодий Гайдеггер ужив вираз, який, між іншим, став відомим завдяки публікації його ранніх праць. Він сказав: «Стає світ-ово». Який чудовий словотвір! Я згадую, що один із моїх друзів юності (він, поет-експресіоніст, був особливо чутливий до мовного новотворення) у захваті вигукнув: «Ну, хіба це не прекрасно!» Справді, коли «стає світ-ово», то це означає, що в мову увійшло щось справді суттєве, мова розчиняється в розширених горизонтах, у найрізноманітніших розкритих горизонтах. Коли хтось слухає іншого, він завжди слухає того, хто має свій власний горизонт. Це спілкування між «я» і «ти» — той самий процес відбувається між народами, культурними спільнотами, релігійними громадами. Всюди ми стикаємось із тією ж таки проблемою: ми повинні зрозуміти, що під час слухання співрозмовника виникає власний шлях, на якому й вибудовується солідарність. Цей стан цілком протилежний тому ідеалові марнославства, що поставав перед людьми, коли вони будували Вавилонську вежу. Там лунало: «Ми повинні створити для себе ім'я, щоб не розпорошитись по всьому світові». Що ж то за ім'я, в якому ми хочемо увічнити себе? Це те ім'я, яке ми маємо і яке дозволяє одному з нас, до певної міри, вже не прислухатись до іншого.

Для мене важливо показати, що ми опинилися перед новим завданням: не прагнути впорядкувати різноманітність мов шляхом раціоналізації чи формалізації, а домогтись, щоб кожен учився зводити мости через прірви нерозуміння й суперечностей, а отже, що нам треба шанувати, берегти та доглядати інших, по-новому слухати один одного. Цього аж надто бракує в світі, де покладаються на фахівців-мововпорядників. Хоч я, звісно, не заперечуватиму, що є фахівці, які дослухаються до потреб людства чи суспільства, але не тому що вони фахівці, а тому що вони люди, які почуваються відповідальними за людство та за його долю. Але так само потрібно дослухатись й до фахівців.

Отже, поряд із звичним горизонтом, у межах якого ми живемо, я розташовую мовний горизонт, і він існує не в однині. Маємо множину горизонтів, і цей обшир зовсім не слід звужувати якоюсь там методою зведення всього до спільного знаменника. Ми маємо переклади. Так, це

наш літературний світ. Але це означає, що ми повинні читати, щоб могли щось висловити. Усний переклад — це дещо більше, ніж розмова. Коли мені в статусі ректора Лейпцизького університету довелося вести переговори з росіянами, я зрозумів, що річ не в тому, чи я зможу переконати мого російського співрозмовника своїми аргументами, а в тому, щоб завоювати на свій бік перекладача. Він мав сказати те, що хотів сказати я. Якби він лише перекладав те, що я говорив, мені, мабуть би, не вдалося донести до співрозмовника своє повідомлення.

Усний переклад — то саме залишок живої розмови, — нехай навіть він виходить з інших вуст у розчленованому або незакінченому вигляді. Звісно, абсурдним було б вимагати буквального письмового перекладу. Він непридатний для розмови між представниками різних мов. А коли читаєш власний текст у перекладі іншою мовою, то вигукуєш сам до себе: Господи, як не по-людському ви повелися зі мною — адже цього тексту ніхто вже не зрозуміє!

Лише в мовленні — і цьому сприяє герменевтика — ми отримуємо можливість передати комусь іншому те, що маємо на увазі, і одержати від нього відповідь — «від-повідомлення». Я обстоюю ту точку зору, що ми повинні також використовувати переклад і дбати про нього, але лише в тому разі, коли усвідомлюємо, що новий текст мусить промовляти до читача по-новому. Переклад повинен бути позбавленим заіржавілого каркасу мови-джерела та її риторики. Тільки таким чином ми можемо дійти до адресата і наблизитись до того, що він хоче сказати. Між іншим, це відбувається не тільки з перекладом. Мова йде про те, щоб під час спілкування з подібними до нас ми сприймали те, що хоче сказати співрозмовник, і, залежно від його відповіді, шукали й знаходили спільну основу для комунікації.

Як зауважив Макс Вебер, бюрократизація — то неминуча доля нашої цивілізації. Це щира правда, з бюрократизацією ми стикаємося все частіше. Вона виявляється в академічній сфері, яка, звісно ж, нерозривно і органічно пов'язана з мас-медіа, освітніми закладами та іншими подібними установами. Отож усюди є потреба віднаходити, звільняти творчі можливості мови і досягати порозуміння.

Таке завдання слід виконувати не лише через певні інституції, а неодмінно в процесі живого обміну думками. Тому й плюралізм, атрибут нашого життя, відіграє справді продуктивну роль. І спілкування відбувається в усіх сферах — чи то у формуванні архітектурного стилю, чи у модах на одяг, чи в літературі та мистецтві. А кожний поетичний твір, як і кожний витвір мистецтва, постає щоразу іншим, з необхідністю стає щоразу новим і щоразу вимагає від нас нової відповіді.

Така моя точка зору на завдання філософії в наш час. Плюралістичний світ, у якому ми нині перебуваємо, нагадує Вавилонську вежу. Але цей плюралістичний світ містить у собі й завдання, які полягають не тільки в раціоналізованому плануванні та переплануванні, а й у визначенні вільного простору, необхідного для людського спілкування, включаючи і простір інших комунікантів. Мова також зовсім не те, що ми називаємо «газетною» німецькою мовою. Той, хто читатиме газету, одразу помітить, що то зовсім не мова, а просто інформаційне повідомлення. Як погляд на події це повідомлення цінне й потрібне, проте воно не може замінити власне думки й живого комунікативного обміну під час розмови.

Враховуючи те, що перед нами постає перспектива великої «зрівнялівки» у вигляді інформатики (очевидно, з цією останньою наше суспільне життя отримає можливості зовсім іншого масштабу), ми повинні ще більше опікуватися власне мовним потенціалом. Отже мусимо вміти знайти потрібне слово чи багатозначно мовчати. Головна мета полягає в тому, щоб *перебувати в розмові*. Протилежною цьому станом виступає рутинна розмови-суперечки, коли у відповідь на будь-яку тезу чуєш: «Чи нема тут логічного протиріччя?» Серед націй, що схильні до дебатів (а ми, німці, «покликані» до цієї справи зовсім не завдяки нашому талантові проводити суперечку), така реакція вважається досить некомпетентним засобом. Розмову — з її внутрішньою можливістю передавати істину — ми мусимо захищати від подібних фраз. Захищати передусім від підпорядкування правилам «чистої» логіки, званої як софістика.

Хочу зазначити, що таким чином ми б краще сформулювали для себе поняття здорового глузду. Певна річ, здоровий глузд не надається до обрахунку й не виводиться з побудов логіки, але він не є чимось ірраціональним. Навпаки, існує багатосторонніший погляд на здоровий глузд. Ось, наприклад, коли хтось із мовців каже: «Та май же глузд і не наводь таких нікчемних аргументів!» Що то означає, коли під час дискусії лунає заклик бути розважливим? Очевидно, це має означати, що коли співрозмовник зібрався щось сказати, сказане повинне було стати частиною його позитивного наміру. Коли ж намір співрозмовника став зрозумілим, тоді взагалі вже є можливість дійти з ним згоди у спірних питаннях. Вся дипломатія значною мірою ґрунтується на використанні таких можливостей.

Наостанок я хотів би торкнутися поняття освіти. Тепер чуємо розмови про освіченого бюргера, про час вищої освіти. Говорять також про класове протистояння між тими, хто має освіту, й тими, хто її не має.

Оскільки в нашій історії і в нашому суспільстві занадто вже патентували академічні аспекти освіти, то таке протистояння будило підозру й було згубним. А чи робить складання іспиту людину освіченою? Власне, що таке освіта? Дозвольте мені процитувати одного з мислителів. Ось слова Гегеля: «Освіта — це вміння дивитись на речі з позиції когось іншого». Під цим оглядом я бажаю всім вам, щоб ваші студії не лише допомагали вам у ваших реальних можливостях та в оформленні патентів, а й у освіті, яка вчитиме вас розуміти іншого, дивлячись на речі з його погляду.